

Mayya xalqining diniy tasavvurlari sinfiy munosabatlarni muqaddaslashtirgan juda murakkab serhasham marosim va ibodatlardan iborat bo'lgan. Muqaddas kitoblar fikus qobig'idan ishlangan qog'ozlarga yozilgan va rangli rasmlar bilan bezatilgan. Afsus, deyarli barcha qo'lyozmalar ispan mustamlakachilari tomonidan kuydirilgan. Asosiy e'tiqoldari dehqonchilik bilan bog'liq aholi osmon, yomg'ir, o'simlik va boshqa tabiat hodisalarini ifodalovchi xudolarga sig'inishga asoslangan.

40-§. Janubiy Amerika xalqlari

Inklar davlati. Janubiy Amerikadagi And tog'larining hozirgi Kolumbiya, Ekvador, Peru, Boliviya, Shimoliy Chilida, ya'ni juda katta hududda kechua til oilasiga mansub turli elat va qabilalardan tashkil topgan Ink davlati bo'lgan. Bu yerda I ming yillikda kechua va aymara tillaridagi ko'plab mayda qabilalar yashagan. Rivoyatlarga qaraganda, XIII asrga kelib shu qabilalardan Kusko vohasida joylashgan Inklar kuchayib 1438-yildan qabilalar ittifoqiga bosh bo'ladi va oliy kasta deb taniladi. Boshqa barcha elatlar unga bo'ysunib soliq to'lab turgan.

Ink davlatida aholi, asosan, dehqonchilik bilan shug'ullangan. Asli And tog'larida dehqonchilik xo'jaligi miloddan avvalgi uch minginchi yillikda paydo bo'lgan. Inklar miloddan avvalgi VI asrda shakllangan chanapata madaniyatining merosxo'rlaridir. Ular markazlashgan sug'orish tizimini yaratganlar, asosan, makka va kartoshka ekkanlar. Kartoshkaning ko'p turlari, Yevropaga ilk bor shu yerdan olib borilgan. Dalalar tosh bilan berkitilgan kanallar orqali sug'orilgan, suv omborlari to'dirilgan. Yerga

Inklarning oltin haykalchalari

jez uchli maxsus tayoq (taklya) va tosh, bronza uchli chopqi bilan ishlov berilgan, hosil jez o'roq bilan o'rilingan. Umuman 40 ga yaqin ekin turlarini bilganlar.

Andlik hindular Amerika qit'asidagi chorvachilikni bilgan yagona elatlardan hisoblangan. Kechua va aymara xalqlari lama va alpaka nomli hayvonlarni qo'lga o'rgatib yuk tashishda foydalanganlar, go'shti, yog'i, terisi, juni, suyagini xo'jalikda keng ishlatgalar.

Lamaning yovvoyi turini uch yilda bir marta mol qo'ralari-ga haydab, qamab, junini qirqib, keyin erkinlikka chiqarib yuborganlar. Go'sht uchun dengiz cho'chqasi va o'rdaklarni ovlaganlar. Uy hayvonidan faqat itni saqlaganlar.

Ink davlatida hunarmandlik rivojlangan. Ular metallni ruda konlaridan qazib olganlar. Mis, ku-

mush, oltin, simob va boshqa rangli metallarni, hatto jez ishlab chiqqanlar, turli qurol (o'roq, bolta, pichoq), bezaklar va diniy buyumlar yasaganlar. Sharxsiz naqsh berilgan ajoyib sopol idishlar va haykalchalar ishlab chiqqanlar, paxta va jundan chiroyli nozik matolar to'qiganlar. Hech qanday qorishmasiz yirik kesilgan tosh bo'laklardan dabdabali ibodatxona va qasrlar tiklaganlar. Oddiy kishilarning uylari toshdan yoki xomg'ishtdan qurilgan, qamish yoki somon bilan yopilgan, oynasiz va chipta eshikli kichkina xonalardan iborat.

Inklar g'ildirakli transport bo'lmasa ham yo'llarga katta e'tibor bergenlar. Bizning davrimizgacha yetib kelgan dengiz sohili va tog' etaklarida qurilgan tog' yo'llari, tunnel va ko'priklar hozirgacha kishini hayratda qoldiradi. Ular yengil sol kemalarda uzoq masofalarga sayohat qilganlar. Pulni bilmaganlar, ammo natural savdo-sotiq rivojlangan. Hokimlar eng

Keshva qabilasi vakili

mohir ustalarni poytaxtga to‘plaganlar. Bo‘ysundirilgan qishloqlardan yosh qizlarni zo‘rlab keltirganlar va to‘rt yil davomida to‘qimachilik va boshqa kasblarga o‘rgatganlar, keyin ular 30 yoshigacha erga tegmasdan ink zodagonlariga xizmat qilganlar.

Asosiy ijtimoiy hujayra qishloq jamoasi (aylu) hisoblangan. Yer bosh hokimning mulki hisoblansa ham har yil jamoa a’zolari (oilalar)ga taqsim qilib berilgan. Oliy hokimga («Inka dalasi») va kohinlarga («Quyosh dalasi») maxsus yerlar ajratilib, uni jamoa a’zolari ishlab hosilini yig‘ib bergenlar.

Davlat tuzumi o‘ziga xos despotizmga asoslangan quldarlik imperiyasi hisoblangan. Inklar yuqori tabaq deb tanilgan va ular mehnatdan ozod bo‘lib boshqa qabilalar hisobiga yashaganlar. Soliqdan kechua qabilasi ham ozod bo‘lgan, boshqa qabilalar inklarga qaram bo‘lib soliq to‘laganlar, qul yetkazib bergenlar. Ammo urug‘chilik munosabatlari (fratriylik) saqlangan. Inklar hatto kiyim va bezaklari bilan ajralib, hukmron kastaga aylangan, hokimlar va kohinlar ham ulardan saylangan. Oliy Inka (Sana Inka) quyosh o‘g‘li hisoblangan, unga boshqalar itoat qilgan.

Ink davlatida politeistik (ko‘p xudolik) dinlari keng tarqalgan. Quyosh ibodati eng muhim hisoblangan, shuning uchun Sana Inka ham xudo darajasiga ko‘tarilgan. Ona yerga, tabiatga sig‘inganlar, Makka va Kartoshka xudolari bo‘lgan, ajdodlar arvochlari ga ham sig‘inganlar. Katta bayramlarda yoki ofat kelsa asirlardan yoki bo‘ysundirilgan qabilalarning bolalaridan qurbanlik qilganlar. Kohinlar diniy mafosimlardan tashqari astronomik kuzatishlarni ham olib borganlar. Inklarda ikki xil yil hisobi – Quyosh (366 kun) va Oy (354 kun) kalendari bo‘lgan. Tarix va genealogiya bilan shug‘ullanuvchi maxsus donishmand (amauta)lar bo‘lgan. Tabibchilikdan tashqari xirurgiya tajribasiga ega bo‘lganlar, trepanatsiya qi-

lishni bilganlar, ieroglyph yozuvi bilan birga o‘ziga xos rangli iplardan tuzilgan tugma yozuv ham bo‘lgan. Ammo noyob yozuv namunalarini ispan istilochilarini butunlay yo‘q qilganlar.

Chilining janubiy hududlarida bir necha guruhlariga bo‘lingan araukan qabilalari yashaydi. Ular ham inklar singari dehqonchilik bilan shug‘ullanganlar, kartoshka, mais, loviya, suli ekkanlar, chorvachilik va terimchilikni bilganlar, qisman ovchilik ham qilganlar. Kiyimlari gazlamani ikkiga buklab, o‘rtasini bosh sig‘adigan qilib kesib olingan plash (pancho) shaklida bo‘lib, uning tagida teridan shim kiyganlar. Har xil chig‘anoq va metalldan yasalgan bezaklar taqishgan. Araukanlar qamishdan to‘qilib, loy bilan suvalgan konus shaklidagi somon yoki qamish tomli uylarda yashaganlar. Ijtimoiy tuzumi matriarxatdan ota urug‘iga o‘tish davriga to‘g‘ri keladi. Ular inklarining qattiq ta’sirida bo‘lgan va madaniyatining ko‘p tomonlarini, jumladan, metall ishlab chiqarishni, tugma yozuvni qabul qilib olganlar. Chili davlati araukanlarni 1883-yili katta kuch bilan o‘ziga bo‘ysundirgan. So‘nggi davrlargacha ular ba’zi jamoatchilik munosabatlarini saqlab kelganlar. Hozir ko‘pchilik araukanlar rezervatsiyalarga joylashgan.

Tropik o‘rmon hindu qabilalari. Janubiy Amerikaning shimoli-sharqiy va markaziy qismlarida mustamlaka arafasida aravak, tupi-guarani va karib til oilasiga mansub turli qabilalar yashagan. Ular nihoyatda qoloq ibridoiy jamiyat darajasida turgan o‘troq elatlardir. Asosiy kasbi tropik dehqonchilik bo‘lib, mayda butazorlarni toshboltalar bilan qirqib kuydirganlar, kul aralash tuproqqa yog‘och tayooq bilan kavlab makka, batata, loviya, tamaki va paxta ekkanlar.

Amazonka va Orinoka daryolarining tropik o‘rmonlarida ov qilganlar, daryo va ko‘llarda baliq tutgan-

lar. Toshboltalar ham qurol, ham savdo vositasi rolini o'ynagan. Ovda parli o'q-yoy, suyak, chig'anoq va yog'ochdan yasalgan turli qurollar ishlatilgan. Maymun va qushlarni ovlashda uchi kurara nomli o'simlik zahari surtilgan bambukdan yasalgan pufak naycha qurol (sarbakan) ishlatilgan. Umuman mahalliy hindular mahorat bilan o'simlik zaharlaridan foydalanlar. Baliq ovida turli to'r va savat ishlatilgan, yog'ochdan kichik kemalar yasaganlar. Baliqni o'q-yoy va sanchqi bilan ham ovlaganlar.

To'r to'qishda tropik o'rmon hindulariga teng keldigani yo'q. Yog'ochga osib qo'yadigan karavot-gamakni kashf qilib butun dunyoga shu nom bilan taqdim qilgan, bezgak kasalini davolashda eng zarur darmon – xinin daraxtini kashf qilgan ham o'rmon hindularidir. Ular doirasimon yoki to'rtburchakli palma yaprog'i va butoqlar bilan yopilgan uylarda yashaganlar. Devorlari ham butoqlardan to'qilgan yoki bo'yra bilan ustunlarga berkitib loy suvalgan.

Amazonka va Orinoka vohalaridagi hindular urug'-jamoa bo'lib yashaganlar va umumiy xo'jalikka ega bo'lганlar. Oilalar matrilokal tipidagi juft nikoh tartibida bo'lsa ham guruh nikoh qoldiqlari saqlangan. Ov qiladigan va baliq tutadigan umumiy hudud jamoa mulki hisoblangan, ov teng taqsim qilingan. Har qishloq o'zini o'zi boshqaruvchi jamoaga ega bo'lib, unga oqsoqol rahbarlik qilgan. Har bir qabilada erkaklar ittifoqi mavjud bo'lgan. Qabilalararo aloqalar tabiiy sharoit tufayli uncha mustahkam bo'lman gan.

Diniy tasavvurlari ham moddiy sharoitga bog'liq bo'lgan. Tevarak-atrofdagi tabiat yaxshi va yomon arvoхlar bilan to'la, ularni yumshatish uchun xudoyilar qilib turish zarur, degan aqidaga rioya qilganlar. Shomonizm keng tarqalgan, shomonlar arvoхlar bilan vositachi bo'libgina qolmay, tabiblik ham qilgan-

lar. Diniy marosim va bayramlarda oddiy musiqa asboblari (shox, nay) jo'rligida turli raqslarga tushganlar, badanlarini bo'yaganlar, qush pati, yong'oq, tish va boshqa buyumlar bilan bezanganlar.

Yevropaliklar kelishi bilan tropik o'rmon hindulari ovga qulay joylarini tashlab changalzor o'rmonlarining ichkarisiga chekinishga majbur bo'lganlar. Ammo XIX asr oxirlarida kauchuk yig'ish uchun kelgan mustamlakachilar hindularni yana ham siqib noqulay joylarga ko'chishga majbur qilganlar.

Sharqi-Janubiy Braziliya va Pampa hindulari. Braziliyaning qalin o'rmonlarida va qurg'oq yassi tog'larda botokuda, jes va boshqa til turkumiga mansub turli qabilalar yashagan. Ular dehqonchilikdan xabardor bo'lsa ham, asosan, terimchilik, ovchilik va baliqchilik bilan kun kechirganlar. Bir necha katta oilalardan tashkil topgan lokal guruhlar qirlarda, kichkina yerlarda manioka, botata ekib, hosilini yig'ib-terib olgandan keyin boshqa joylarga ko'chib terimchilik qilganlar. Ularning asosiy qurollari o'q-yoy va nayza, ayollar oddiy yog'och bilan kavlab yemishli ildizlar, urug' va mevalarni terganlar, erkaklar bug'u, tuyaqush va boshqa har xil mayda hayvon va qushlarni ovlaganlar, sanchqi va to'r bilan baliq tutganlar. Ularda toshdan yasalgan bolta va pichoqlar ham bo'lgan.

Botokuda qabilalari qarorgohlarida butun guruhga mo'ljallangan palma yaproqlari bilan yopilgan katta chaylalar tiklangan. Suv saqlaydigan savatlari, maxsus uy-ro'zg'or buyumlari bo'lgan. Ular kiyimni bilmaganlar, badanlarini bo'yab bezaganlar, quloqlariga va lablariga yog'och uzuk osganlar.

Mazkur qabilalarning ijtimoiy tuzumi kam o'rganilgan bo'lsa-da, urug'chilik tuzumida yashaganliklari aniq, ular dual tashkilotga ega bo'lganlar, guruhiy nikoh va ekzogamiya tartiblari saqlangan. Urug' ja-

moasida ona urug‘i tartiblari (urug‘ hisobi va hokazo) saqlangan, ammo erkaklar ittifoqi ijtimoiy hayotda muhim rol o‘ynagan. Diniy tasavvurlari qo‘shni tropik hindularnikidek tabiiy kuchlarga sig‘inishdan iborat bo‘lgan.

XVIII – XIX asrlar davomida Braziliya o‘rmon hindu qabilalari portugallar tomonidan qirilgan. Ular rezervatsiyalarga ko‘chirilib ochlik va kasalliklarga chidamay o‘lib ketganlar. Ikkinchi jahon urushi arafasida botokuda qabilalarida bir necha o‘nlab kishi qolgan bo‘lsa, jes til oilasiga mansub qabilalarda hech kim qolmagan. Tirik qolgan hindular kauchuk plantatsiyalarida xizmat qilganlar. Ular qalin o‘rmonlarda turli xomashyo (smola, kauchuk, xinin daraxti qo‘big‘i, noyob qushlarning patlari va h k.) yetkazib bergenlar va o‘z mehnatiga arzimaydigan haq olganlar.

Pampa hindulari. Janubiy Amerikaning janubidagi keng dasht hududlarida qadimdan Patagoniya bepoyon tekisliklarini pampa deb ataydilar. Bu hududda har xil tilda gapiradigan ovchi qabilalar (asosan, chon, araukan, texuellyache) yashagan. Ular dastlab piyoda, yevropaliklar kelgandan keyin otda guana aka (lamaning yovvoyi bir turi) ov qilganlar. Ov qurollari o‘q-yoy, bo‘la (teri xaltaga tosh solib ikki-uchtasini arqon uchiga bog‘lab palaxmonga o‘xshatib hayvonga otganlar, oyog‘i yoki bo‘yniga o‘ralgan bo‘lsa uni qo‘lga tushirgan) bilan tez yuguradigan guanakani, tuyaqush va bug‘ularni ovlaganlar. Ular turli o‘simplik, urug‘ va ildizlarni ham yig‘ib-terganlar.

Pampa ovchilari manzillarida daydi turmushga moslashgan bekitma yoki guanaka terisi bilan qoplan-gan chaylalarda yashaganlar. Terilardan zo‘r mohorat bilan ishlov berib belbog‘li plash yopinganlar, ot yoki guanaka oyoq terisini shilib xomligicha mahsiga o‘xhash poyabzal qilib, sovuq va yomg‘ir paytlarida ustiga teri kavush kiyganlar. Shunga qarab ispanlar

pampa ovchilarini «patagonlik» (katta oyoqli)lar deb ataganlar.

Patagonliklar 30 – 40 oiladan iborat qavm-qarindoshlar guruhini tashkil qilgan. Guruh boshida oqsoqol turgan va jamoa o'tkaziladigan ovni boshqargan. Qarorgohlar patrilokal tipda bo'lgan, kelin uchun qalin to'langan. Asosiy mulk – ot va qurol – erkakka tegishli, uy-ro'zg'or buyumlari yengil yog'och va teridan yasalgan. Eri o'lgan beva xotinga meros qolmagan, o'likdan qolgan barcha buyumlar yo'q qilingan. Initsiatsiya marosimlari juda tantanali bayram kiyimlarida (bo'yangan teri, par, hayvon shoxlari bilan) chaylalar bezatilib, turli raqslar, nog'ora va surnaylar bilan o'tkazilgan.

Diniy tasavvurlar totemizm va animizm bilan bog'liq. Shomoniylilik ham ma'lum, shomonlar vazifani xotinlar bajargan, erkak shomonlar ayollar kiyimi ni kiyinishi shart bo'lgan. Ajdod arvoхlariga sig'inish kuchli bo'lgan.

Amerika hindularining dunyo sivilizatsiyasi-ga qo'shgan hissasi. Dunyo xalqlari hindular orqali juda ko'plab madaniyat turlarini o'zlashtirganlar. Chunonchi, aynan hindular orqali dunyo xalqlari makkajo'xori, kartoshka, pomidor, kungaboqar, manioka, kakao, tamaki, qalampir, loviya, yeryog'oq kabi ko'plab madaniylashgan o'simliklarni yetishtirish va ulardan foydalanish madaniyatini o'rgandi.

Birgina kartoshkaning Yevroosiyo mintaqasiiga tarqalishi mintaqada bu davrda sodir bo'lgan ocharchilikning kamayishiga sabab bo'lgan bo'lsa, makkajo'xorini yetishtirishni o'zlashtirish esa chorva uchun doimiy ozuqa zahirasini tayyorlash imkoniyatini berdi.

Amerika hindulari uy hayvonlarini ham yetishtirgan bo'lib, ular orasida bugungi, kunda uy kurkasi va dengiz cho'chqasi keng tarqalgan.

Psixologiya va sotsiologiya sohalaridagi fundamental kashfiyotlardan so‘ng hindular madaniyati-ga bo‘lgan qiziqish keskin ortgan. Fransuz antropologi Levi-Bryul va Levi-Strosslar hindular orqali zamonaviy odam ongini o‘rgangan. Karl Gustav Yung va uning davomchilari (Jozef Kempbel) hindular mifologiyasi orqali ong osti tafakkur va arxitiplarni tad-qiq qilgan.

41-§. Amerikaning zamonaviy etnik qiyofasi

Hozirgi Amerika qit’asi o‘zining rang-barang ta-biati singari turli xildagi etnik qiyofaga ega. Kashf etilgandan so‘ng besh asrlik tarixi davomida qit’aga juda ko‘p xilma-xil elat va xalqlar kelib uning etnik tuzilishida tub o‘zgarishlarga sabab bo‘lgan. Ular-ning geograflk joylashishda ham katta o‘zgarishlar ro‘y bergen. Hozir AQSh va Braziliyada 100 dan ortiq turli xalqlar, Kanada, Meksika va Argentinada 50 dan ko‘proq, Boliviya, Venesuela, Peru, Kolumbiya va Chilida 25 ga yaqin xalq va elatlar yashaydi. 30 dan ortiq xalq bir milliondan ko‘p aholiga ega.

Til jihatdan hozirgi Amerika aholisini olimlar ikki katta guruhga bo‘ladilar, kelgindi hind-yevropa tillari (asosan, ingliz, ispan, fransuz) va mahalliy hindu tillari (mayya, astek, aymara, kechua, guarani, penuti, chibcha va hokazo). XVI – XVIII asrlar davomida Af-rikadan zo‘rlik bilan millionlab keltirilgan turli elat-lar (bantu, yoruba, xuasa, eva va h.k.) ham qit’aning etnik qiyofasiga muayyan ta’sir o‘tkazgan. Hozirgi Amerika qit’asining ayrim mamlakatlarida negrlar hatto ko‘pchilikni tashkil qiladi.

Yevropa mustamlakasi natijasida ko‘p asrlik murakkab etnik jarayon ro‘y berib tub aholining faqat lingvistik va antropologik tuzilishidagina emas, uning

turmush tarzida ham jiddiy o'zgarishlar sodir bo'lgan. Albatta, mazkur jarayon tabiiy bir holat bo'lmasdan, balki zo'rlik va vahshiylik bilan amalga oshirilgan. Mustamlakachilarning hindularni ochiqdan-ochiq qirib tashlash siyosati Amerika tarixining eng fojiali sahifalaridan hisoblanadi. Istilochilar keltirgan qirg'in, og'ir mehnat va turli yuqumli kasalliklar millionlab hindularning yostig'ini quritgan. Ayniqsa, Vest-Indiya aholisi XVI asrning birinchi yarmidayoq fojiali taqdirni boshdan kechirgan, oqibatda hindular o'sha davrda deyarli butunlay qirilib ketgan. Faqat ko'p sonli qadimiy madaniyat yaratgan xalqlar (aymara, guarani, Janubiy Meksika hindulari) va Janubiy Amerikaning ichki to'qayzorlarida, Amazonka va Oriniko daryolarining vohalaridagi tropik o'rmonlarda yashaydigan hindular qisman etnik hududini hamda madaniy xususiyatlarini saqlab qolganlar.

Yevropaliklarning etnik tarixi ancha murakkab va notekis. Ular Amerika qit'asining turli qismida turlicha joylashganlar. Dastlab Shimoliy Amerikaga kishilar Angliya, Irlandiya va Shotlandiyadan kela boshlagan. XIX asr o'rtalarigacha bu yerga ko'proq Shimoliy, G'arbiy Yevropa mamlakatlarining vakillari ko'chib kelganlar. Kelgindilarning ko'pchiligi irqiy tomoniga kam e'tibor qilib mahalliy qabilalar bilan nikoh tuzganlar. Keyinchalik Germaniya va Shvetsiyadan emmigrantlarning to'lqini bir oz kuchaygan. XIX asrning ikkinchi yarmida Avstro-Vengriya, Italiya va hatto Rossiyadan, keyin Yaponiya va Xitoydan ham odamlar ko'chib kelgan. Ammo emmigrantlar qit'aning qulay joylarini axtarib turli yerlarga joylashganlar. Yevropaliklar ko'pincha AQSh va Kanadaning sharqiy va markaziy qismlari hamda Markaziy va Janubiy Amerikaga tarqalgan bo'lsalar, yaponlar va xitoylar, asosan, Tinch okeani sohillariga joylashgan.

AQShning aholisi qurama bo'lib, uning asosiy tili inglizcha, faqat 10 foiz aholi o'z ona tilida gapiradi. Bir necha asrlik assimilatsiya natijasida hozirgi ingliz tillik Amerika millati shakllangan. Shunisi qiziqki, qit'ada yashovchi roman-german tillarida so'zlashadigan kishilarning soni shu tillarning vatanidagi aholiga nisbatan bir necha marta ko'p bo'lgan. Masalan, ingliz tilining vatanı Angliyada 56 mln. kishi gapirsa, Amerikada ingliz tilida 200 mln. ga yaqin kishi gapiradi. Ispaniyada 36 mln. dan ortiq kishi ispancha gapirsa, shu tilda gapiradigan kishilar Amerikada 200 mln. dan oshadi. Portugaliya tili vatanida 10 mln. ga yaqin portugalcha gapirsa, Braziliyada shu til 115,5 mln. aholining tiliga aylangan. Uuman, qit'adagi aholining ko'pi roman tillarida (ispan, portugal va fransuz – 54 foizdan ortiq) va german tilli xalqlar (ingliz tilli 35 foiz), qolgan aholi hindular va boshqa kelgindi mayda millatlardan iborat.

Amerikaning etnik tarixida irqiy jihatdan negrlar alohida o'rinni egallaydi. Ular XVI asrning I chora-gidan boshlab Afrikadan minglab keltirilgan. Uch asr davomida zo'rlik bilan, asosan, Vest-Indiya va Braziliyaga plantatsion xo'jaliklarda ishlatish uchun qul qilib keltirilgan son-sanoqsiz negrlar mahalliy etnik jarayonga o'z ta'sirini o'tkazgan, albatta. Negrlar dastlab yuzlab keltirilsa, XVII asrda bir necha mingdan iborat bo'lgan, XIX asr boshlarida 1 mln., 1860-yillarda 4 mln. ga yaqin negr kuch bilan olib keltingan. Hozir AQSh aholisining 12 foizi, Lotin Amerikasining 9 – 10 foiz aholisi negrlardir. Ular, asosan, antropologik va ba'zi milliy xususiyatlarini saqlab, joylashgan o'lkalardagi asosiy tillarni egallaganlar.

Butun Amerikada 3 – 4 asrlik murakkab assimilatsiya va konsolidatsiya jarayoni natijasida turli qurama etnik guruhlar paydo bo'lgan. Bu yerdagi Ispaniya va Portugaliya mulklariga ko'chib kelgan ispaniyalik

va portugaliyalik dvoryanlarning avlodlari «kreollar» deb nom qozongan. Ular mahalliy boy tabaqalar hisoblanib qon-qarindoshlik aloqalarini o'rnatganlar. Kreollar metropoliya aholisi bilan bir oz ziddiyatda bo'lib, ayrim huquqlar (masalan, hukmronlik qilish) dan mahrum bo'lishgan. Shuning uchun ular XIX asrning 1 choragidan mustamlakachilik tugagan dan keyin mustaqillik uchun kurashda bosh bo'lib, yangi paydo bo'lgan respublikalarda hokimiyatni o'z qo'llariga olganlar.

Aslida irqlarning aralashuvi mustamlakachilik davrida boshlangan. Natijada juda ko'p metislar paydo bo'lgan. Ular yevropaliklar bilan hindularning avlodlaridir. Ba'zan metis hindu ayoliga uylanib fanda «salto atras» (orqaga sakrash) deb atalgan avlod ham paydo bo'lgan. Metislar, ayniqsa, Meksikada, Janubiy Amerikaning g'arbiy sohillarida, Markaziy Amerika mamlakatlarida, Kolumbiya va Venesuelada ko'p.

Yevropaliklar bilan negrlar aralashmasidan paydo bo'lgan avlodlar «mulat»lar deyilgan. Ular negrlar ko'proq bo'lgan joylarda tarqalgan. Vest-Indiyada bunday avlodlar hatto maxsus atamalar bilan atalgan. Masalan, avlodda 1/4 qismi negr hisoblansa, «kvarteron», 1/8 qismi «oktron», 1/16 qismi «musti», 1/32 qismi «mustefino» deb nom berilgan. Mazkur tizim asosida kishining ijtimoiy o'rni belgilangan. Agar «oq tanli» bilan «mustefmo»dan bola tug'ilsa, u oq tanli deb tanilgan va erkinlar qatoriga kirgan (hatto ota-onasi qul bo'lsa ham).

Markaziy Amerika, Kolumbiya va Ekvadorda hindu bilan negrlar nikohidan paydo bo'lgan avlodlarni «sambo» deb ataganlar. Bulardan tashqari, XIX asrning 30-yillarida qullik man qilingandan keyin Amerikaga Hindiston va Xitoydan shartnomalar asosida yollanma ishchilar keltirila boshlandi. Ularning ko'pchiligi Vest-Indiya mamlakatlariga joylashib,

yangi etnik guruhlarning shakllanishida ishtirok etganlar.

Hindularning hozirgi geografik joylashuvi ham notekis. Agar Shimoliy Amerikada eskimos va hindularning soni 1,5 mln. dan ortiq bo'lsa, Vest-Indiya va Urugvayda sof hindular mutlaqo yo'qolib ketgan, Kosta-Rika va Argentinada juda kam qolgan. Lotin Amerikasida yashovchi aholining 55 foizini metislar tashkil qiladi, Meksikada esa metislar aholining 4/5 qismidan iborat. «Oq tanlilar» faqat Argentina, Urugvay va Kosta-Rikada ko'pchilik aholini tashkil qiladi, qolgan Lotin Amerikasi mamlakatlarida nisbatan kam. Antropologik va etnografik ma'lumotlarga ko'ra, butun Lotin Amerikasida sof yevropoid («oq tanli») irqiga oid tiplar aholining 1/5 qismini tashkil qiladi, xolos. Ayrim davlatlarda, masalan, Dominikan Respublikasida esa aholining ko'p qismi mulatlardan iborat.

Shimoliy Amerikada juda ko'p fransuzlar, italyanlar, nemislar, slavyan xalqlari va boshqa millatlar yashaydi. Masalan, Kanadada fransuzlar aholining 1/3 qismini tashkil qiladi. XIX asr oxirlaridan boshlab Lotin Amerikasidagi mamlakatlarga arablar Livan va Falastindan ko'chib kela boshlaganlar.

Hozirgi Amerika mamlakatlarida barcha elat, qabila va xalqlar millat bo'lib shakllanmoqda. Muayyan iqtisodiy, hududiy, ruhiy va ma'naviy madaniyat birligi negizida Amerika, Kanada, Meksika, Braziliya, Venesuela, Kuba, Kolumbiya va boshqa o'nlab zamonaviy millatlar paydo bo'lmoqda. Amerika aholisining, ayniqsa, Markaziy va Janubiy qismida joylashgan davlatlarning tarixiy taqdiri, til birligi, bir din (katoliklik) ga taalluqli ekanligi va tabiiy sharoitining nisbatan yaqinligi mazkur jarayonni ancha tezlashtirmoqda. Lekin Shimoliy Amerika bilan Lotin Arnerikasi orasidagi sotsial-iqtisodiy, etnik va madaniy tafovutlar qit'a aholisining o'ziga xos

xususiyatlarini belgilab, ularning demografik rivojiga ham zo'r ta'sir qilib kelmoqda. Hozirgi davrda Lotin Amerikasining aholisi Shimoliy Amerikaga nisbatan uch hissa tez sur'atlar bilan o'smoqda. Lotin Amerikasi jahonda eng yosh mintaqa, uning aholisining yarmidan ko'pi 20 yoshga ham yetmaydi. 1960-yillarda Amerikaning shimoliy qismi bilan Lotin Amerikasi aholisining soni taxminan teng bo'lgan bo'lsa, 1975-yilga borib shimolga nisbatan 1/3 qism ko'paygan. XX asr oxiriga kelib, Lotin Amerikasining aholisi shimolga qaraganda taxminan ikki baravar oshdi. Bunday hodisa qit'aning etnik qiyofasiga ham ta'sir qilmay qolmaydi, albatta.

Seminar mashg'ulotlari rejasi:

1. Amerika xalqlarining tarixiy-etnologik tavsifi.
2. Shimoliy Amerikaning tub aholisi etnografiyasi.
3. Markaziy Amerika xalqlari tavsifi.
4. Janubiy Amerika xalqlari etnologiyasi.

Bilimlarni mustahkamlash uchun savollar:

1. Amerika qit'asining o'ziga xos tabiiy-geografik xususiyatlari haqida gapirib bering?
2. Yevropaliklar kelgunga qadar Amerika qit'asida qanday davlatlar bo'lgan?
3. Amerika hindulari jahon sivilizatsiyasiga qanday hissa qo'shgan?
4. Amerikadagi zamonaviy etnomadaniy jarayonlar boshqa mintaqlardagidan nimasi bilan farq qiladi?

Adabiyotlar:

1. Америка после Колумба. – М., 1992.
2. Коренное население Северной Америки в современном мире. – М., 1990.
3. Население Нового Света: проблемы формирования и социокультурного развития: Сб. статей. – М., 1999.
4. *Нитобург Э. Л.* Церковь афро-американцев в США. – М., 1995.
5. Тропою слез и надежд. Книга о современных индейцах США и Канады / Отв. ред. В. А Тишков и др. – М., 1990.
6. Эскимосы // Народы России. Атлас культур и религий. – М.: Дизайн. Информация. Картография, 2010.
7. *Файнберг Л. А.* Индейцы Бразилии. – М., 1975.
8. *Уайт Д. М.* Индейцы Северной Америки. Быт, религия, культура / Пер. с англ. – М.: Центрполиграф, 2006.
9. *Куприенко С. А.* Источники XVI-XVII веков по истории инков: хроники, документы, письма / Под ред. С. А. Куприенко. – К.: Видавець *Куприенко С. А.*, 2013.
10. *Куприенко С. А.* Америка первоначальная. Источники по истории майя, науа (астеков) и инков. – К.: Видавець, 2013. – 370 с.